

UTRAVALÓ

Felfedezni való tájak Kelet -Anatóliában

A Törökországba utazókat, leginkább a turistákat többnyire a tengerparti tájak ígéznek meg, legfeljebb a kulturális vonzerével elkápráztató Isztambul. Pedig ennek a sokszínű országnak teljesen más arcát látjuk Kelet-Anatóliában. Varázsos ez a táj. Birodalmak jöttek, mentek, s mind otthagya a nyomát valami módon. Sokszínű, soknemzetiségű ez a vidék, mint maga az ország.

Egy magyar néprajztudós, Györffy István 1918-ban, a Lénárd-féle kisázsiai expedíció tagjaként felmérte a Fekete-tenger partvidékének és Kelet-Anatóliának az etnikai összetételét. A tizenhat féle etnikai csoportot (köztük a kaukázusi eredetű *lázokat*, az *örményeket*, *zsidókat*, *grúzokat*, *tatárokat*, *kurdokat*) talált, tartózkodási helyüket megjelölve elkészítette Törökország első etnikai térképét. Csak Györffyt követően 70 évvel később, Peter Alford Andrews gyűjtése során született meg, immár a teljes országra vetített etnikai térkép, amin 47 féle táji, etnikai és vallási csoport szerepel. Miért fontos tudni azt, hogy kik lakják a területet? Mert bármelyik szeletét vizsgáljuk a kultúrának, a kiindulási alap az, hogy kik lakják, honnan jöttek és milyen vallást gyakorolnak azok, akik a területen élnek. Kelet-Anatólia egyik legnépesebb etnikai csoportja a Trabzontól keletre, Rizéig húzódó völgyben élő hozzávetőleg 280 ezer, a grúzhoz közel álló nyelvet beszélő *lázok* csoportja.

Magam közel harminc éve járom Törökországot, amolyan boldog barangolás ez... Ezúttal egy válásokológiai tanulmányhoz anyagot gyűjtve voltam Kelet-Anatóliában, közel 3000 km-es utat tettünk meg

útitársammal. Célszerű autóval bejárni ezt a vidéket, de más közlekedési eszközzel is el lehet jutni Törökország bármely területére, a nagy távolságok miatt a belső repülőjáratok és a helyközi buszjáratok is nagyon jók, hiszen a kiépített úthálózat ma már a legapróbb településeket is érinti. Azonban ha a helyiektől kérünk tanácsot, jó, ha tudjuk, hogy a törökök tér-és időszemlélete némiképp eltér a mienktől... Hatalmas országról van szó, nyolcszor nagyobb hazánknál, ennél fogva a távolságok is igen jelentősek: ami nekik „közel” van, az számunkra meglehetősen nagy távolság, hiszen már két órája megyünk az autóval és még nem értünk célba.

Ezúttal Ankarából elindulva invitálom a Kedves Olvasót egy jó nagy kanyarral olyan kulturális túrára, amelynek minden állomása páratlan élményeket nyújt majd. Ankara az ország fővárosa, minden jelentősebb intézménnyel és persze országos múzeummal, erről most nem esik szó, mert ez a város megérne egy külön cikket. Az első jelentősebb állomás Çorum, ami nem nagy város, mégis fontos: itt őrzik Hattuşaş (Boğazkale), Alacahöyük, Ortaköy hettita leleteit, már amiket nem vittek be Ankarába, az Anatóliai Kultúrák Múzeumába.

1. kép. Hettita sarlós istenek a csorumi múzeumban

Nagy kultúra volt a hettitaké. **(1. kép)** A lovat szerető magyaroknak talán jó tudni azt, hogy a hettiták fogták hadrendbe először a lovakat, s a lóidomítás szójegyzéke ránk maradt...

Çorum után a következő állomásra, a festői szépségű kisvárosba, Amasyába vezetett az utunk. Aki Kelet-Anatóliába tervez kirándulást, semmiképp se hagyja ki! Lenyűgözően kedves kisváros! **(2. kép)**

A Çani és a Pontus hegység ölelésében elnyúló várost a Yeşilirmak (ókori nevén Irisz) folyó szeli ketté. Vizimalmok telepedtek rá, partjain kétoldalt sétáló utca van, jobbra fent a Pontusi Királyság sziklába vájt királysírjai sorakoznak, bal partján sorban az oszmán szultánok mellszobrait látjuk. A szultán-szobrokon kívül Ferhat és Şirin, a népköltészet két ismert alakjának, valamint a város híres szülöttjének Sztrabónnak, az ókori utazó és földrajztudósnak is állítottak szobrot a folyóparti sétányon. **(3. kép)** A vára és minden kősziklája a történelem egy-egy szeletét idézi, volt a Perzsa Birodalom, a Pontuszi Királyság, Bizánc, a Szeldzsuk Birodalom és az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt. Itt töltötték a szultánfik ifjúkoruk jelentős részét. A város első mecsetje a szeldzsuk korban, 1146-ban épült I. Sultan Mesut idejében. A ma is működő gyönyörű dzsámít, Beyazid Szultán dzsámiját 1482-86 között építették. A kor jellegzetes építészeti stílusát képviseli, a négyzetes alaprajzú

2. kép. Amasya látképe. A háttérben a Pontuszi Királyság sziklasírjai

dzsámiban öt hatalmas falóra emlékeztet a múlt időre. Miért lehet olyan fontos az időmutató egy vallási központban? Feltételezem, a böjttörés idejét követik rajta figyelemmel. Köztudomású, hogy az iszlám vallás egyik alappillére a *ramadán*, a 40 napos böjt megtartása. Napfelkeltétől napnyugtáig nem vehet magához ételt és italt a hithű muszlim (ez alól persze lehet kivétel, pl. ha beteg, úton járó, vagy gyermeket vár), de mindenképpen ember- és jellempróbáló dolog a ramadáni böjtot tartani. A napnyugtát percnyi pontossággal követik, ugyanis csak azután lehet ételt és italt fogyasztani. Nyilván ezért kap fontos helyet az óra, a mecsetben. A dzsámihoz egy szép *medresze* is tartozik, amit Mimar Abdullah aga épített s 1873-ig működött. A medreszékben (ma egyetemnek mondanánk) vallásfilozófiát, jogot, matematikát, csillagászatot, kémiát és orvostudományt tanultak a növendékek. Most népkönyvtárként működik az épület, komplex közösségi tér ma is.

A Fekete-tenger felé haladva az út mentén víztározókat látni. Egy gyönyörű völgyben, Ayvacık falu mellett látható az egyik tóvá duzzasztott folyó. Törökország megfogja a vizeket, sok tározót épített a XX. sz. második felében, s szerencsés földrajzi helyzeténél fogva a bővizű folyók és patakok gondoskodnak a természetet eltető vízről. Ez a körülmény önmagában is erősíti az ország geopolitikai helyzetét. A víz tisztelete jellemző a törökökre. Az iszlám kegyesség egyik fő ismérve, hogy szolgálja a közösséget, aki tehetős, közkutakat állítat, többnyire valamelyik elhunyt felmenője tiszteletére.

A tengerpart mellett futó út mentén Çarşamba (szerda), Perşembe (csütörtök), Salıpazarı (keddi vásár) nevű falvakat találjuk, ami egyfelől azt jelenti, hogy valaha kereskedelmi útvonal volt itt, és a település a vásártartás napjáról kapta a nevét. Beszédesek a török földrajzi nevek. A kereskedelem fejlődése összefügg a nemzetközi árucsereforgalom bonyolító történelmi útvonallal, a selyemúttal, ahol természetesen nemcsak selymet, hanem mezőgazdasági termékeket, fűszereket, kerámiát szállítottak, s nem csak az árucseré-forgalom, hanem az érintett országok kulturális migrációja is ehhez az útvonalhoz kapcsolható.

3. kép. Sztrabón, az ókor földrajztudósának szobra a folyóparti sétányon

4. kép. Freskó a sumlai monostor ablakában

A keleti kereskedelem hagyományos árucseré-formái az utak mentén épített karavánszerájok, amelyekhez raktárak is kapcsolódtak, emiatt a nagybani kereskedelem központjaivá váltak. A szerájokon kívül óriási raktárak épültek, amiket *bedesztennek* neveztek. Amelyik raktár-épületben műhelybolt is volt, *hán* a neve. Ezek a 2-3 emeletes közraktárak, melyek nagy udvarokat zártak közre, nemcsak raktározták az árukat, hanem egymással is árucseré-kapcsolatban álltak, s mint közösségi terek, az iszlám hitélet és a kereskedelem szervezésének központjai voltak már a korai középkortól. Fontosságukat mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy egy időben a tőzsde szerepét is ellátták, áraikat a mindenkori kereslet-kínálat határozta meg. (Az állam csak háború és éhínség idején avatkozhatott az árakba.) A középkorban épült *hánok* java része (nagyobb városokban száznál is több volt) ma is áll és az eredeti funkcióját is megtartotta.

Keresztény kegyhelyek

Törökország keleti felében részben a grúzok és az örmények történelmi jelenléte okán számos keresztény kegyhely maradt fenn. Közülük talán a legjelentősebbnek tekinthető Sumela (Sümela) monostora, Krisztus előtt a IV. században épült. A Trabzontól 45 km. távolságra található zarándokhely a görögkeleti rítusú keresztények kegyhelye volt, s egy Mária-jelenésnek

köszönheti létét. A robosztus hegység egyik barlangjában az arra barangoló Szent Barnabás előtt megjelent Szűz Mária. A hagyomány szerint a jelenés kapcsán a barlangban egy ikont talált, amit Szent Lukács evangélista festett, és ennek köszönhető a sziklába kapaszkodó monostor megalapítása. A bizánci uralkodókat az apró Menyhemeneteli templomban koronázták meg, ezért hálából gazdagították a monostort és építettek hozzá. Hatalmas freskók díszítik, melyek többsége a IX. századból való. Az oszmán időben vakolattal fedték el a freskókat, amit utóbb már levertek, ezzel ugyan némelyiket megrongáltak, de így is lenyűgöző látványt nyújtanak. **(4-5. kép)** A 40 méter magasból csöpögő Ayazma (szent forrás) vize idevonzza a zarándokokat és a nem keresztény vallású látogatókat is.

Trabzon a vidék egyik legjelentősebb városa, az I. világháborúig jól működő, gazdag görög kereskedőváros volt. Jelentős keresztény kisebbség élt itt, ebből következően számos templom maradt fenn, melyek többsége a XI-XIV. században épült, s bár utóbb majdnem mindet dzsámiként használták, az épületeket nem építették át, minaretet csak kevés mellé emeltek. A keresztény kegyhelyek között is különleges élményt nyújt az 1238-63 között épült trabzoni Aya Sofya, grúz és szeldzsuk templomépítészet egyik gyöngyszeme. **(6. kép)** Építtetőjének, I. Mánuel császárnak az volt a szándéka, hogy szépségben felülmúlja a konstantinápolyi Aya Sofyát... A kőfaragó és freskófestő-művészet kimagaslóan szép, bibliai jeleneteket ábrázoló műalkotásait csodálhatjuk a dongaboltozatok alatt. **(7. kép)** A freskókhoz a rendkívül drága ultramarinkék festéket használták, ami semmit nem veszített a színéből az eltelt évszázadok alatt. A templom 2011-ig múzeumként működött, s az isztambuli pátriárka tiltakozása ellenére a belső felújítás után dzsámiként használják. Azonban az épület architektúrájában semmi változás nem történt, a belső térben lévő felbecsülhetetlen értékű freskókat keretbe foglalt

5. kép. Sumela freskója : Mária a Kisjézussal

6. kép. A trabzoni Aya Sofya

7. kép. A trabzoni Aya Sofya egyik freskója

textilrel takarták le. Az épület külső felújítása még várat magára, de így is lenyűgöző látvány! Amikor ott jártam, a keresztény világ éppen Pünkösdöt ünnepelte... az imám példabeszédében Krisztus tanításait idézte, a fiatalokra leselkedő veszélyekre, az életet mérgező dolgok elhárítására intett. Alapértékeiben semmi különbség a kereszténység és az iszlám vallás között. Amit a vallás nevében „elkövetnek” az vagy a politika, vagy más, hatalmi érdekek okán történik.

Monumentális méretével hívja fel magára a figyelmet a Hamsiköy felé vezető úton az eredetileg a középkorban épült Zárda (Kızlar Manastiri), ami 1858-ban nyerte el mai formáját. Jelenleg felújítás alatt áll.

Az itteni grúzok a középkori, egykor hatalmas grúz királyság leszármazottjai, akik a Kacskar hegység északi és keleti részének ölelésében élnek. Középkori elődeik számtalan templomot építettek az izolált

völgyekben. Az oszmán hódítás térítette őket az iszlám vallásra, lassan a nyelvüket is felcserélték. Ma már kevesen beszélnek grúzul. Az egykori Grúz Királyság a Çoruh folyó völgyét is magába foglalta. Igen termékeny ez a vidék, elsősorban az oliva-ültetvényeket látunk, a

8. kép. A középkori keresztény monostor ma is ellenáll az időnek és a változó világnak

9. kép. A barhali monostor belülről

rizs, szőlő, gyümölcs termesztés ma is jelentős. A klasztrikus értelemben vett „Termékeny Félhold” (Ez a sarló alakú völgy, amelyről azt tartják, hogy a civilizáció bölcsője, egészen a Perzsa-öbölíg elnyúlik) itt kezdődik.

A grúz templomépítészeti egyik lenyűgöző példája, a Barhalban lévő, IX. században épült monostor. Köveit akkor emelték egymásra, amikor a magyarok a Kárpát-medence átjáróit keresték. A látványa fenséges, s gondolhatnánk, egyedül áll a 2600 méter magasságú hegyen, de szabad szemmel is láthatóan két másik is van, még feljebb a hegygerincen. Nehezen megtalálható, ennél fogva európai érdeklődő ritkán jut el oda. **(8-9. kép)** Helyenként az út is nehezen járható, van, hogy elmossa a patak és némi kubikolással kell járhatóvá tenni az autó számára, máshol meg köömlesztől kell legalább az út egyik sávját megtisztítani, de aki elég elszánt, a látvány mindenért kárpótolja. A monostor dacolva az évszázadokkal, háborúkkal, szilárdan áll, csak a tetőt felfoldozzák a helybeliek, mert beázik. Ma is használják, dzsámiként szolgálja a hitéletet, a szomszéd vadregényes vendégfogadónál lehet elkérni a kulcsát. A csípős levegő és a reggeli verőfény még szebbé varázsolja az ódon falakat.

A hemsinekről még nem esett szó, pedig igen érdekes, őrmény eredetű etnikai csoport, amely a Kacskar hegységnek a Fekete-tenger felé néző lejtőjén él eléggé izoláltan. Nyelvüket és szokásaik java részét megőrizték, a XVI-XVII. században tértek iszlám hitre. Lélekszámuk hozzávetőleg 15 ezer fő, ami két település, Çamlıhemşin és Aydın között oszlik meg. Minden év júniusának 2-dik hetében hazatérnek az elszármazottak egy hagyományőrző fesztiválra és erősítik az összetartozás érzését. Törökország-szerte ahol jó cukrászdát találunk, érdemes megkérdezni ki a cukrász? Többségük hemsin...

Medreszék, dzsámik, középkori egyetemi városok

A Kacskar hegység néhol 3000 méter magas, fenséges sziklái között vezet az utunk Barhalból Kelet-Anatólia másik csodája a medreszéiről és dzsámijairól híres Erzurumba, Sivasba és Divriğibe. A középkori szeldzsuk építészeti minden fortélyát megcsodálhatjuk ezeken a helyeken. Monumentális épületeket emeltek a XIII. században, melyek legjellemzőbb ismérvei a kupolás, hatalmas, csúcsos ívű portálok, geometriai díszítés és a közép-ázsiai sámánizmusból táplálkozó, állatküzdelmeket és kozmogóniai jelképeket felrakoztató gyönyörű kőfaragások. Aki ismeri a szeldzsuk építészeti ikonográfiáinak jelentését, leolvashatja a kor történelmét. Néhol *kúfi* írás is található az

épületeken, többnyire vallásos idézet. A szeldzsukok Irán területén már a XI. században létesítettek *medreszét*, ma úgy mondanánk, egyetemeket, jól lehet, a mecsetek a XV. századig megőrizték elsőbbségüket az oktatásban. A medresze építés legszebb példáit Erzurumban láthatjuk. A közel 6 ezer éves város viharos történelme során sokat megélt, de legszebb épületei a szeldzsuk kortól mostanáig ellenálltak mindennek. A város központjában látható Páros Minarettes Medreszét (Çifte Minárelı Medresesi 1253-ban építették. A téglából emelt minareteit kék csempekkel fedték. A négyzetes udvart lakócellák veszik körbe, ahol a növendékek laktak, akik nemcsak

10. kép. Divriği Ulu Dzsámi egyik oldalsó kapuja

vallásfilozófiát, hanem természettudományokat: kémiát, matematikát és orvostudományt is tanultak. Ez utóbbi jellemző az ugyancsak a XIII. század utolsó harmadában épült Sivas városában lévő medreszére is. Sivas valóságos egyetemi város volt! Négy medreszéje szolgálta a középkori tudományt, közülük három 1271-ben épült. Ez a tény is mutatja, hogy ekkor a város nemcsak vallási, hanem kulturális központ is volt, igazi egyetemi város! A Gök Medresze, eredeti nevén Sahibiye Medrese 1271-ben épült, két minaretje és a bejárati kőkapuja nagyon szép. Építetője a nevét a

11. kép. A Világörökség részét képező Ulu Dzsami Paradicsom-kapuja

nyugati kapu feletti írás őrzi: Sahip Ata Fahrettin Ali, az építőmester Kaluytan. Az egyik, a szeldzsuk építészet imponáló példája a két emeletes, szimmetrikus elrendezésű, téglalap alaprajzú Bürüciye Medresesi. 1271-ben alapította Muzaffer Bürüce, iráni kereskedő azért, hogy a „pozitív” tudományokat (matematika, kémia) tanítsák benne. Szemben vele a Sifaliye Medresze,

12. kép. Szeldzsuk kori kümbetek (sírboltok) a Divrigibe vezető út mentén (A szerző felvételei)

korábban, a hidzsra (muszlim időszámítás) 614. évében, 1217-ben épült, az orvostudomány oktatására. Az építető türbéje (temetkezési helye) is itt található. Az orvostudomány oktatására szolgáló egyetemhez kórház is tartozott. A Páros Minaretű (Çifte Minareli Medresesi), 1271-ben épült (ugyanabban az évben, amikor a vele szemben lévő Bürüciye, ám ezt Semseddin Cüveyni vezír építtette. Mára csupán a gyönyörűen faragott portálja és a két minaretje áll, de így is fenséges látványt nyújt. Sivas központja a szakrális térhasználat imponáló példája. Egy térben összpontosul a hitélet és a tudomány a testet-lelket frissítő rituális fürdővel, a *hamammal*, aminek ugyan már csak a XVI. században épült alapja áll. A közösségi élet színtere ma is ez a tér, hiszen szépen felújított épületeiben ma kávézók működnek, a hitélet gyakorlására a XVI. században épült működő dzsámi szolgál, a városközpont rendezvény-térként lett felújítva. A tér minden napszakban emberekkel tele. Jó példa arra, hogy Törökország milyen módon élte az építészeti örökségét.

Gondolhatnánk, hogy a Sivasban látott szeldzsuk építészeti emlékek felülmúlhatatlanok. Helytálló ez a tétel, mindaddig míg nem látjuk a Divrigiben Ulu Dzsámit! (10-11. kép) Ez az épület magán hordoz minden csodát, amit Keleten a középkori építészet létrehozhatott. 2000 méter magas hegyek ölelésében él az a kisváros, amelyik a világ egyik építészeti remekművét, az 1228-ban épített templomot és a vele egybeépítve a *Darüssifát*, az elmebeteg gyógyítását szolgáló kórházat tudja magáénak. 1228-43-ig épült, Ahmed Sah és felesége Fatma Turan Melik jóvoltából. Geometrikus díszítésű portáljai, különösképp a főbejárata, a Paradicsom kapuja lenyűgöző. Az épületet dzsámiként használják, a kórház a XVIII. században még medreszeként működött. Kórházában az elmebetegeket zeneterápiával gyógyították! A zenekar helye a terem végében lévő boltíves beugró, ami a medresze idejében az *eyvan*, a tanító helye lehetett. Nyitott kupolája alatt kis méretű, feszített víztükrű medence van, amely valószínűleg csillagászati megfigyelésre szolgál. Hasonló, szeldzsuk-kori nyitott kupolás medreszék számos helyről ismertek. (12. kép)

Igen, Kelet-Anatólia felfedezésre váró táj, minden zeg-zuga a történelemtől mesél. Páratlan élményt nyújt, amit tetéz az emberek kedvessége, segítőkészsége. Sehol nincs annyi jó szándékú, és a magyarokat szerető ember, mint ebben az országban. Igazán mondom, jó ott magyarnak lenni! Aki állt már a szumlai *ayazma* a szent forrás alatt az örök élet reménységével és aki belélegezte az Eufrátesz felől fújó édes illatú levegőjét, bele-szeret ebbe a tájba... Örökre.

BARTHA JÚLIA: